

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ З АВАРІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НА АВІАЦІЙНОМУ ТРАНСПОРТІ

У статті проаналізовано дефініції “екстремальна ситуація” й “екстремальні умови діяльності”. Розглянуто особливості й характер професійної діяльності фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті, негативні чинники, що впливають на зазначених фахівців в екстремальних ситуаціях. Визначено професійно важливі вміння та якості фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті. Відзначено, що ефективна діяльність фахівців з аварійного обслуговування в екстремальних ситуаціях можлива лише за умови повноцінної підготовленості до цього, що в стратегічному плані передбачає формування їх професійної надійності, а дії в таких ситуаціях для них мають бути звичною нормою.

Ключові слова: екстремальна ситуація, екстремальні умови діяльності, стрес, емоційна стійкість, негативні функціональні стани, вітальна загроза, аварійне обслуговування.

У сучасних умовах інтенсивного розвитку авіаційної техніки та збільшення кількості пасажирських і вантажних перевезень особливої актуальності набуває процес вивчення професійної надійності майбутніх фахівців авіаційної галузі, а також динаміки її становлення в процесі підготовки у ВНЗ. Основи професійної надійності формуються у ВНЗ. Тому професійна підготовка спеціаліста, спрямована на оволодіння ним системою професійних знань, умінь і навичок, повинна обов'язково включати процес формування його професійної надійності. Помилки на цьому етапі професіоналізації можуть у подальшому призвести до того, що людина, придатна за своїми психологічними якостями для цієї професії, яка володіє сукупністю спеціальних знань і умінь, все-таки не зможе в ході подальшої самостійної професійної діяльності працювати на необхідному рівні надійності.

У зв'язку з цим успішна підготовка майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті передбачає чітке розуміння, усвідомлення, врахування в навчальному процесі особливостей і характеру професійної діяльності авіаційних рятувальників.

Хоча питання особливостей професійної діяльності фахівців екстремального профілю має досить розроблені теоретичні засади та практичні результати завдяки дослідженням О. В. Бикова, Є. П. Ільїна, М. М. Козяра, М. С. Корольчука, Р. М. Макарова, К. К. Платонова, В. І. Пліско, Г. В. Суходольського та інших, воно не є вирішеним остаточно, оскільки технічні засоби діяльності постійно змінюються й активно вдосконалюються за рахунок комп'ютеризації та автоматизації. А отже, завдання, що стоять перед фахівцями екстремальних професій, постійно змінюються й оновлюються.

У контексті нашого дослідження суттєвий інтерес мають результати психолого-педагогічних пошуків, що стосуються професійної підготовки фахівців екстремальних професій (М. Й. Варій, О. Є. Горохівський, О. П. Євсюков, М. С. Коваль, М. А. Кришталь, І. С. Овчарук, О. М. Парубок, О. В. Тімченко, Т. В. Ткаченко та ін.).

У ряді досліджень останніх років (В. С. Большаков, 2008; М. М. Верзілін, 2008; В. О. Востротін, 2009; А. Н. Денисов, 2008; Г. С. Крилова, 2001; Н. Ф. Нікулін, С. Г. Лобарь, 2006; О. Г. Федорець, 2009 та ін.) відзначається, що фахівці аеродромних аварійно-рятувальних служб стикаються з факторами несприятливого впливу.

Водночас праць, присвячених безпосередньо аналізу особливостей і характеру професійної діяльності авіаційних рятувальників у контексті їх фахової підготовки у ВНЗ, у доступній нам літературі виявлено не було.

Мета статті – на підставі аналізу особливостей професійної діяльності визначити стратегічні шляхи фахової підготовки майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті у ВНЗ.

Професійна діяльність – це соціально значуща діяльність, виконання якої вимагає від людини спеціальних знань, умінь і навичок, а також наявності професійно зумовлених особистісних якостей. Залежно від змісту праці розрізняють види професійної діяльності, сполучення яких з вимогами, що висуваються до людини, утворюють професії.

Умови здійснення професійної діяльності – це об'єктивні обставини, що визначають характер, зміст і якість діяльності або суттєво впливають на них.

Умови професійної діяльності поділяються на звичайні, ускладнені, особливі, екстремальні та надекстремальні.

Звичайні умови діяльності – це умови, що забезпечують нормальне функціонування всіх систем організму людини й не викликають надмірного нервово-психічного напруження.

Ускладнені умови діяльності – це умови діяльності з періодичною активізацією двох і більше чинників, що порушують психофізіологічний комфортний режим праці.

Особливі умови – це умови, за яких діяльність фахівця пов'язана з епізодичною, непостійною дією екстремальних чинників або високою ймовірністю їх появи. При цьому екстремальні чинники не мають значної потужності або інтенсивності, а негативні стани фахівця, що виникають, виражені помірно. В особливих умовах у фахівців мобілізуються резервні компенсаторні можливості. Після роботи людині необхідний відпочинок, достатній для відновлення.

Екстремальні умови діяльності передбачають постійну дію інтенсивних екстремальних чинників, що є потенційною загрозою для здоров'я та життя працівників, а також загрозою для життя і здоров'я інших людей або збереження матеріальних цінностей. При цьому сильно виражені негативні функціональні стани працівника. Його діяльність здійснюється з підклю-

ченням резервних буферних можливостей організму й психіки. Праця у таких умовах потребує спеціально організованого відновлення.

Надекстремальні умови діяльності передбачають постійну дію на людину екстремальних чинників, що мають високу інтенсивність і становлять реальну небезпеку. Функціональні стани, що виникають, мають крайню ступінь вираження. У діяльність працівника включені аварійні резервні можливості організму й психіки. Після такої роботи потрібна обов'язкова реабілітація.

Поряд з поняттям “екстремальні умови діяльності” дослідники виділяють поняття “екстремальна ситуація”. Існують різні підходи до визначення поняття “екстремальна ситуація” (лат. *extremum* – крайнє, межове; *situation* – становище) і характеристики таких ситуацій. У найбільш загальному уявленні “*екстремальна ситуація*” – це таке ускладнення умов життя й діяльності, що набуло для особистості або групи особливої значущості. Будь-яка ситуація передбачає включення в неї суб'єкта, але будь-яка екстремальна ситуація уособлює в собі єдність об'єктивного й суб'єктивного. Об'єктивне в ній – це вкрай ускладнені зовнішні умови та процес діяльності, а суб'єктивне – психологічний стан, установки, способи дій за обставин, що різко змінились. Здійснення людиною діяльності в екстремальній ситуації пов'язане з певними суб'єкт-об'єктивними відносинами – відображення суб'єктом об'єктивно складних умов діяльності у вигляді проблемно-екстремального завдання.

Окремі дослідники проводять паралель між діяльністю в екстремальних умовах і екстремальною ситуацією. На нашу думку, ототожнювати ці поняття не можна. Найбільш суттєвими ознаками останніх є раптовість їх виникнення і неконтрольність перебігу з боку людини. Саме це визначає необхідність розглядати екстремальні ситуації лише як змінені умови життя людини. Разом з тим, ці самі екстремальні ситуації, які для більшості людей є вкрай несприятливими, для певної групи людей дійсно можна розглядати як умови професійної діяльності. Ті фізичні, хімічні, психосоціальні та інші чинники, що для більшості становлять фон екстремальної ситуації, для іншої групи можуть становити особливості їх професійної діяльності.

Велике значення для успішної діяльності в особливих або екстремальних умовах має ступінь готовності людини до роботи в таких умовах. Процес підготовки людини до виконання певної діяльності в незвичайних умовах передбачає знання того, як і до чого готувати. Така робота з підготовки до діяльності в екстремальних умовах потребує організації та проведення цілого комплексу науково обґрунтованих психолого-педагогічних і медичних заходів. Відмінності між поняттями “діяльність в екстремальних умовах” і “екстремальні ситуації” подано в таблиці.

Основні відмінності між поняттями “діяльність в екстремальних умовах” і “екстремальні ситуації”

№ з/п	Критерій	Екстремальні ситуації	Діяльність в екстремальних умовах
1	Раптовість виникнення	Виникають завжди раптово, неочікувано для людини	Діяльність здійснюється за планом, виникнення екстремальних ситуацій і вплив екстремальних чинників очікуваний
2	Час впливу екстремальних чинників	Вплив екстремальних чинників відносно короткочасний	Вплив чинників екстремальних умов діяльності відносно довготривалий
3	Мотиви поведінки й діяльності людини	Основним мотивом поведінки є прагнення врятувати життя собі і своїм близьким	Основний мотив поведінки – виконати професійні обов’язки. Мотив самозбереження є одним із супутніх мотивів і в ряді випадків придушується людиною
4	Ступінь усвідомленості поведінки	У більшості знижений рівень усвідомленості поведінки і її контролю	Поведінка в більшості усвідомлюється й контролюється
5	Ступінь активності поведінки	Поведінка в більшості має реактивний характер	Поведінка активна й зумовлена, передусім, внутрішніми установками людини
6	Ступінь готовності до впливу екстремальних факторів	Більшість людей виявляються не готовими до виникнення екстремальних ситуацій	Підготовка до діяльності здійснюється завчасно

На сьогодні існує низка професій, представники яких працюють в екстремальних умовах природного або техногенного характеру. Екстремальні умови визначаються як край несприятливі умови для існування й життєдіяльності організму, неадекватні його природним і набутим властивостям, тобто умови, що межують з граничними можливостями людини. Специфіка таких видів діяльності полягає в тому, що вона здійснюється або може здійснюватися в умовах реальної загрози. При цьому, всупереч негативному впливу різноманітних чинників, люди виконують свої професійні обов’язки достатньо успішно.

Окремі науковці (В. І. Лебедев, В. А. Пономаренко, В. Ю. Рибніков та ін.) поняття “екстремальний” ототожнюють з межовим, крайнім, таким, що виходить за межі звичайного. Перебування людини в таких умовах призводить до додаткових витрат енергетичних ресурсів і резервних сил організму. При більш обмеженому підході до розгляду екстремальних умов середовища виділяють вплив чинників, що ставлять організм на межу витривалості.

Екстремальні умови діяльності пов’язані з постійним впливом різноманітних надзвичайних за складністю чинників. У суб’єкта діяльності в екстремальних умовах виникають функціональні стани за типом динаміч-

ної неузгодженості (стрес, моногонія, сильна втома тощо), що негативно позначається на ефективності діяльності. Робота за таких умов здійснюється з постійним підключенням функціональних резервних можливостей компенсаторного типу і внутрішніх резервів організму й потребує відновлення [1].

Екстремальні чинники діють як збурення і являють собою: сильні фізико-хімічні впливи; вібрації; перешкоди; невизначеність та неповноту інформації в умовах відповідальної діяльності; конфлікти; ситуацію ризику; ситуацію високої відповідальності за прийняте рішення.

Екстремальні чинники провокують розвиток негативних функціональних станів, котрі дезорганізують діяльність, руйнуючи регуляторну роль “образу-мети”, знижуючи рівень прогнозування, ускладнюючи процеси прийняття рішень та їх реалізацію.

Зміст професійної діяльності в екстремальних умовах, її особливості зокрема, надзвичайно висока складність, небезпечність, фізична та психічна насиченість передбачають високу громадянську свідомість і відповідальність, справжню фахову майстерність, морально-психологічну готовність, психічну стійкість і надійність фахівців з надзвичайних ситуацій до роботи на межі людських можливостей. Підґрунтям усього цього має бути гуманітарна, спеціальна, технічна, фізична психологічна та морально-етична підготовки [2].

Професійна діяльність фахівців аварійно-рятувальних і пошукових команд пов'язана з небезпекою і потребує довірчого співробітництва – неправильне рішення або поведінка може загрожувати здоров'ю та життю самого фахівця або здоров'ю й життю інших людей (потерпілих або колег з виконання завдання) [6].

У сучасних умовах робота фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті стала набагато складнішою, напруженішою та небезпечнішою, оскільки безпосередньо пов'язана з використанням різних технічних засобів та спеціальної техніки. Їх робота пов'язана зі значним фізичним і нервово-психічним напруженням, викликаним високим рівнем особистого ризику, відповідальністю за людей та збереженням матеріальних цінностей, з необхідністю ухвалення рішення в умовах дефіциту часу. Крім того, діяльність членів аварійно-рятувальних команд відбувається у вкрай несприятливих умовах, що вирізняються високою або низькою температурою, наявністю токсичних речовин у навколишньому середовищі, що потребує використання засобів індивідуального захисту. А періодичні цілодобові чергування призводять до порушення нормального режиму відпочинку, збою в природних біологічних циклах організму, що сприяє не лише розвитку втоми та інших негативних функціональних станів, а й можуть бути причиною розвитку патологічних станів і травматизму [3].

Члени аварійно-рятувальної та пошукової команди повинні вміти користуватися рятувальним обладнанням, знати техніку безпеки, вміти працювати на висоті, на воді та під водою. Необхідно мати відмінне здоров'я,

високий рівень розвитку витривалості, фізичної сили. Представники цієї професії повинні знати правила надання першої медичної допомоги, мати міцну психіку та високу стійкість до стресу, адже іноді події розвиваються непередбачено, не завжди вдається врятувати людей, іноді вони гинуть на очах, і на це необхідно реагувати адекватно [4].

Діяльність членів аварійно-рятувальних команд супроводжується несприятливим впливом фізичних, хімічних, психологічних та інших негативних чинників, що можуть викликати значний фізіологічний та психоемоційний стрес. Екстремальні умови відзначаються значним впливом подій і обставин, що травмують психіку працівника. Такий вплив може бути потужним і одноразовим при загрозі життю й здоров'ю або багаторазовим, що вимагає адаптації до постійно діючих джерел стресу. Вплив визначається різною мірою несподіваності, масштабності, може бути причиною як об'єктивно, так і суб'єктивно зумовленого стресу.

Одним зі специфічних стресогенних чинників професійної діяльності фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті є режим очікування під час добового чергування. В окремих фахівців хвилювання, викликане очікуванням надзвичайної пригоди (НП), може супроводжуватися реакцією, що перебільшує реакцію, яка виникає під час діяльності при НП. Під час робочого чергування члени аварійно-рятувальних команд перебувають у постійній готовності, щоб при виникненні НП якнайшвидше висунутися на місце для ліквідації її наслідків.

До суб'єктивних причин стресу належать: низька емоційна стійкість, недостатній досвід, психологічна невідповідність тощо [5].

Діяльність фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті пов'язана із значними фізичними навантаженнями, що викликані високим темпом роботи при евакуації потерпілих, розбиранні конструкції та обладнання повітряного судна, роботі з пожежно-технічним та спеціальним обладнанням тощо. Напружена фізична праця в умовах високої температури може викликати порушення водно-сольового балансу, терморегуляції організму і, як наслідок, запаморочення, головні болі, небажання діяти, загальмування рухових реакцій, втрату свідомості тощо. Крім того, працювати іноді доводиться у незвичних позах (лежачи, повзучи тощо), в умовах обмеженого простору, в індивідуальних засобах захисту дихання, в умовах обмеженого бачення через сильну задимленість. Зниження концентрації кисню і наявність продуктів горіння в повітрі справляють отруйний вплив на організм працівників [5].

Одна з унікальних особливостей професійної діяльності членів аварійно-рятувальних команд полягає в тому, що смисловою основою, головним мотивом і метою їх професійної діяльності є рятування людей. Головним принципом діяльності фахівців з аварійного обслуговування та безпеки на авіаційному транспорті є принцип гуманізму, пріоритету загальнолюдських цінностей, життя і здоров'я людей.

Специфіка діяльності, екстремальні умови праці є причиною підвищених вимог до фізичної, психологічної, технічної і медичної підготовки майбутніх фахівців цього профілю. Важливим критерієм і умовою успішності професійного навчання авіаційних спеціалістів є професійна придатність абітурієнта за медичними показниками, що визначають його рівень здоров'я, фізичного розвитку і психічної стійкості.

Важливою соціально-психологічною особливістю цієї професії є вміння працювати в команді й оперативність виконання поставлених завдань. Умови праці, що постійно змінюються, потребують спритності, кмітливості, високого рівня стійкості до стресу. Організація професійної діяльності в умовах невизначеності також є особливістю професії фахівця з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті.

Специфіка професійної діяльності авіаційних фахівців цього профілю визначає високі вимоги не лише до особистісних якостей, а й до рівня розвитку психічних і психофізіологічних якостей (слухового й зорового аналізаторів, просторового уявлення, орієнтування, уваги, пам'яті, мислення, вестибулярного апарату тощо).

Професійно значущою здатністю члена аварійно-рятувальної команди є здатність до мобілізації ресурсів організму, до управління власним психоемоційним станом, працездатністю, до швидкого відновлення сил, до психічного впливу на інших людей в умовах екстремальної ситуації.

Висновки. Отже, аналіз літературних джерел та практичної професійної діяльності свідчить, що діяльність фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті має специфічні особливості, до яких належать: високий рівень небезпеки, стресогенність, невизначеність ситуації, високий рівень відповідальності за життя людей, небезпека травматизму, діяльність в умовах обмеженого простору та ліміту часу, за температур навколишнього середовища, що не відповідають нормальним показникам.

Ефективна діяльність фахівців з аварійного обслуговування в екстремальних ситуаціях можлива лише за умови повноцінної підготовленості до цього, що, в стратегічному плані, передбачає формування їх професійної надійності, а дії в таких ситуаціях для них мають бути звичною нормою.

У подальшому наше дослідження має на меті вивчення проблеми формування професійної надійності майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті.

Список використаної літератури

1. Акмеологический словарь / [под общ. ред. А. А. Деркача]. – Москва : РАГС, 2004. – 161 с.
2. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / М. М. Козяр. – Київ, 2005. – 41 с.
3. Марьин М. И. Исследование влияния условий труда на функциональное состояние пожарных / М. И. Марьин, Е. С. Соболев // Психологический журнал. – 1990. – Т. 11. – № 1. – С. 102–108.

4. Осипов А. В. Профессионально важные качества сотрудников пожарно-спасательных формирований на разных этапах профессионального становления : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Артур Валентинович Осипов. – Ростов-на-Дону, 2009. – 197 с.

5. Селезнев А. В. Разработка системы подготовки авиаперсонала к проведению аварийно-спасательных работ на этапе первоначальной подготовки : дис. ... канд. техн. наук : 05.22.14 / Андрей Владимирович Селезнев. – Ульяновск, 2009. – 203 с.

6. Шувалов М. Г. Основы пожарного дела : учеб. для рядового и мл. нач. состава противопожар. службы / М. Г. Шувалов. – Москва : Стройиздат, 1998. – 472 с.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014.

Лещенко Г. А. Особенности профессиональной деятельности специалистов по аварийному обслуживанию на авиационном транспорте

В статье проанализированы дефиниции “экстремальная ситуация” и “экстремальные условия деятельности”. Рассмотрены особенности и характер профессиональной деятельности специалистов по аварийному обслуживанию на авиационном транспорте, негативные факторы, влияющие на указанных специалистов в экстремальных ситуациях. Определены профессионально важные умения и качества специалистов по аварийному обслуживанию на авиационном транспорте. Отмечено, что эффективная деятельность специалистов по аварийному обслуживанию в экстремальных ситуациях возможна лишь при условии полноценной подготовленности к этому, что, в стратегическом плане, предусматривает формирование их профессиональной надежности, а действия в таких ситуациях для них должны быть привычной нормой.

Ключевые слова: экстремальная ситуация, экстремальные условия деятельности, стресс, эмоциональная устойчивость, негативные функциональные состояния, витальная угроза, аварийное обслуживание.

Leshenko G. Features of the Professional Activity of Specialist on Emergency Service on an Aviation Transport

This article analyzes the definition of “extreme situation” and “extreme conditions of business”. The features and nature of the professional activity of the emergency services to air transport, the negative factors that affect the aforementioned specialists in extreme situations. Determined important professional skills and the quality of emergency services professionals from aviation.

One of the unique features of the professional activities of members of rescue teams is that semantic basis, the main motive and purpose of their professional activities is rescue. The basic principle of specialists from the emergency services and aviation safety is the principle of humanity, the priority of human values, human life and health.

Noted schochleny rescue and search team should be able to use safety equipment, safety knows, to be able to work at height, on water and under water. You must have good health, a high level of endurance and physical strength. Of the profession should know the rules of first aid, have a strong mind and high resistance to stress – because sometimes events are unpredictable, not always save people, sometimes they die before our eyes, and it is necessary to respond adequately.

The author notes that effective specialists in emergency care in extreme situations possible only with full preparedness to this that, in the strategic plan involves forming their professional reliability and validity in such situations for them to be norm.

Key words: extreme situation, extreme conditions, stress, emotional stability, negative functional status, life threatening, emergency services.